

ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Η σύγχρονη εποχή με τις ποικίλες απαιτήσεις υποχρεώνει συνεχώς τον επιστήμονα ν' αποδεικνύει πως οι γνώσεις του (η επιστήμη του δηλαδή) δεν υστερούν σε πρακτική αξία. Αν τότε καταφέρει ο επιστήμονας να διαμορφώσει την έρευνά του ως εργασία πρακτικής αξίας, θα κερδίσει ασφαλώς τον έπαινο του κόσμου και θα εισπράξει την αρωγή (πλουσιοπάροχη χωρίς αμφιβολία) του κράτους (και της Ευρωπαϊκής Ένωσης), που θα τον δεχτεί ως εργάτη, ο οποίος θα προσκομίζει σ' αυτό κέρδος άμεσο. Η χρησιμότητα όμως της επιστημονικής έρευνας δεν είναι πάντοτε άμεση ή προφανής, γιατί ζούμε μέσα σ' ένα μετασυγχρονικό κόσμο, όπου κυριαρχεί η ρωγμή, το θράύσμα κι η θολούρα της σκέψης..

Η επιστημονική έρευνα (τὸ τί ἦν εἶναι κατά τον Αριστοτέλη) μπορεί να οδηγήει κάποτε (ή συχνά) σε πρακτικές εφαρμογές ή να μένει καθαρή διερεύνηση, κατανόηση, γνώση. Ύστερα, το πιο πολύ ή το πιο λίγο μέρος κάθε έρευνας είναι αναγκαστικά απαλλαγμένο από κάθε ίχνος πρακτικής προοπτικής. Μάλιστα, ο επιστήμονας ο σωστός πρέπει να μην ενδιαφέρεται για την πρακτική ή μη αξία της έρευνάς του. Είναι επιπόλαιο να ρωτάμε τι χρησιμεύουν ορισμένα πράγματα που διδασκόμαστε, γιατί όσο κι αν φαίνονται άσχετα με τα άμεσα διαφέροντά μας, δεν παύουν ποτέ ν' αποτελούν στοιχείο, που ενωμένο με άλλα, θα δώσει αυτό που τελικά θα μας ενδιαφέρει. Τέτοια ερωτήματα, που ακούγονταν συχνά πιο παλιά, έχουν σήμερα κατά πολύ περιοριστεί, γιατί καταλαβαίνουμε πως κάτι που δεν έχει άμεση ή σαφή πρακτική εφαρμογή στην αρχή, και που δεν μπορούμε εύκολα να προσδιορίσουμε αν είναι χρήσιμο ή όχι, μπορεί να έχει άμεση πρακτική αξία, ή τουλάχιστον να βοηθήσει κατά κάποιο τρόπο την επιστήμη.

Εξάλλου, κάτι πιο σημαντικό, “η πρακτική είναι παιδείωση που προετοιμάζει τον άνθρωπο να κάνει κάτι: η ανθρωπιστική μόρφωση δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να καταλάβει το νόημα της πράξης. Το αποτέλεσμα της πρακτικής εκπαίδευσης είναι παροδικό. Η ανθρωπιστική μόρφωση δίνει αποτέλεσμα μεγαλύτερης διάρκειας. Το πρώτο είδος εκπαίδευσης βοηθάει τον σπουδαστή να βρεί δουλειά. Το δεύτερο δίνει τα εφόδια για ζωή πιο πλούσια και πιο μεστή”.¹

Επικρατεί η άποψη να θεωρούμε επιστήμη τη συστηματική ενότητα των γνώσεων που αναφέρονται σε ένα είδος αντικείμενα, φαινόμενα ή γεγονότα. Κάθε επιστήμη προϋποθέτει από το ένα μέρος την ύπαρξη ενός συνόλου αντικειμένων που αποτελούν το θέμα της επιστήμης και από το άλλο την ύπαρξη σκοπού που θ' αποτελέσει την προς τα εμπρός κίνηση της επιστημονικής έρευνας. Εκείνο που καταξιώνει την επιστήμη (*ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ*) είναι η επιστημονική έρευνα που έχει στόχο την ανεύρεση της Αλήθειας.

Τίθεται όμως το ερώτημα: μπορεί η καθαρή επιστήμη να έχει κάποια χρησιμότητα εκτός από τη θεωρητική θεώρηση του θέματος; Δεν θα δυσκολευτεί κάποιος να δώσει καταφατική απάντηση, αν σκεφτεί πόσες θεωρητικές ανακαλύψεις, που χαρακτηρίστηκαν κάποτε άχρηστες, οδήγησαν αργότερα στη δημιουργία της τεχνολογικής υποδομής ενός έργου που θεωρήθηκε απαραίτητο στην κοινωνία.

Αλλά, έξω από τις θετικές επιστήμες, συμβαίνει το ίδιο και στις θεωρητικές. Και ίσως σε μεγαλύτερο βαθμό εδώ, αφού κι εδώ η “επιστήμη” προχωρεί σταδιακά σε ανιούσα πορεία από τα μέρη προς το όλο. Κάθε κομμάτι γνώσης που περιέχεται σε

¹ David Pierpont, “Πρόταση του Πανεπιστημίου της Καλιφόρνιας”, *Διάλογος* 50 (1968), 66.

μια διατριβή, οσοδήποτε περίεργο, ειδικευμένο, άχρηστο ή αφηρημένο κι αν φαίνεται στην αρχή, θα αποτελέσει κάποτε – αργά ή γρήγορα – βάση για παραπέρα έρευνα ή μέρος συλλογικής δουλειάς ή ξεκίνημα για καινούργια ιδέα, θεωρία, ή, τέλος, κάτι για το οποίο δεν πρέπει να κοπιάσει άλλος κανείς.

Σε τελευταία ανάλυση όμως, η επιστήμη (γνώση) είναι που οδηγεί στην ευτυχία: *οὐ μόνον ἄρα εὐτυχίαν ἀλλὰ καὶ εὐπραγίαν, ὡς ἔοικεν, ἡ ἐπιστήμη παρέχει τοῖς ἀνθρώποις ἐν πάσῃ κτήσει τε καὶ πράξει* (Πλάτ. *Εὐθύδ.* 381b).

Ας δούμε τώρα, μετά τα προκαταρκτικά τούτα, αν η παπυρολογία είναι επιστήμη αν ναί, είναι καθαρή ή πρακτική;

Σύμφωνα με τον ορισμό της *επιστήμης* δεν είναι δύσκολο να χαρακτηριστεί η παπυρολογία *επιστήμη*, αφού η παπυρολογία έχει ενότητα στις γνώσεις που την αφορούν, αναφέρεται σε καθορισμένο είδος αντικειμένων και έχει περιεχόμενο πλούσιο – ατελείωτο προς το παρόν – για επιστημονική έρευνα. Η παπυρολογία ξεκινάει ως καθαρή επιστήμη, αφού βασικά θεωρεί μέρος του επιστητού του αρχαίου κόσμου. Πολύ σύντομα ο μελετητής της παπυρολογίας καταλαβαίνει πως οι γνώσεις που προκύπτουν από τη θεραπεία της έχουν άμεση (ή έμμεση) και κάποτε προφανή πρακτική αξία. Για τον λόγο τούτο η παπυρολογία έχει προκόψει όχι μόνο σε τόπους, όπου η επιστημονική εργασία είναι αναπτυγμένη, αλλά και σε κράτη, όπου οι άνθρωποι αποβλέπουν πρωτίστως στο άμεσο κέρδος. (Μόνο την αδιαφορία δεν έχει υπερνικήσει ακόμη η παπυρολογία, αφού η αδιαφορία είναι επιδέξιο προκάλυμμα της στείρας αμάθειας). Γιατί, τι άλλο παρά άμεσο κέρδος είναι η συμβολή της παπυρολογίας στις αρχαιογνωστικές σπουδές;

Ήδη το 1892, ο Πέτρος Παπαγεωργίου κρίνοντας την έκδοση της *Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτείας* (έκδ. υπό F.G. Kenyon) γράφει επιγραμματικά:

“Πολλῶν Ἑλλήνων συγγραφέων θαυμάσια ἔργα, ὧν τὴν ἀπώλειαν πικρῶς ἐθρήνηι ὁ κόσμος, ἐπὶ παπύρων γεγραμμένα ἐδωρήσατο τῇ ἐπιστήμῃ ἡ χώρα τοῦ Νείλου... Ἡ ἀγχιτροφος τύχη ἀπεκάλυψεν ἡμῖν θησαυρόν, ἐν ᾧ φυλάσσεται ἄφθονος καὶ πολυμερῆς νέα συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν πολιτειῶν αὐτῆς ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰῶνας...”¹

Την αξία εξ άλλου των παπύρων στον τομέα των αρχαιογνωστικών σπουδών τόνισε ο Σωκράτης Κουγέας στην κριτική που έκανε για την υπό Γ. Πετροπούλου έκδοση των παπύρων της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Γράφει:

“Ὅμιλῶν πρὸ εἴκοσι καὶ δύο ἐτῶν ἀπὸ τοῦ πανεπιστημιακοῦ βήματος καὶ τονίζων τὴν μεγάλην σπουδαιότητα, τὴν ὁποίαν ἔχουν διὰ τὴν ἑλληνικὴν ἰδίως ἱστορίαν τὰ ἐν Αἰγύπτῳ εὐρισκόμενα παπυρολογικὰ εὐρήματα, ἔλεγον μεταξὺ ἄλλων τὰ ἐξῆς: Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπιβάλλουσιν εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἑλληνας καὶ λόγοι ἐθνικῆς φιλοτιμίας τὴν ἀπόκτησιν καὶ τὴν μελέτην τῶν παπύρων. Σύγχρονος ἱστορικὸς² ὁμιλῶν πρὸ τινῶν ἐτῶν περὶ τῆς ροπῆς, ἣν ἔδωκαν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους εἰς τὴν φιλολογικὴν, τὴν ἱστορικὴν καὶ τὴν νομικὴν ἔρευναν οἱ παπυρολογικοὶ θησαυροὶ τῆς Αἰγύπτου, ἔλεγεν ὅτι, ὅπως ὁ λήξας αἰὼν (ενν. τον 19ο) διὰ τὸν πλοῦτον τῶν ἐπιγραφῶν, τὰς ὁποίας ἀπεκάλυψαν αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἀνασκαφαὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μ. Ἀσίας, ἐχαρακτηρίσθη διὰ τὰς φιλολογικὰς ἐπιστήμας “ἐπιγραφικὸς”, οὕτω καὶ ὁ

¹ Π. Παπαγεωργίου, “Παρατηρήσεις κριτικαὶ καὶ παλαιογραφικαὶ εἰς Ἀριστοτέλους Ἀθηναίων Πολιτείαν”, *Ἀθηνᾶ* 4 (1892), 513.

² Ο Κουγέας εννοοῦσε τον Th. Mommsen (1817-1903), διδάσκαλο του U. Wilcken.

ἀρξάμενος (ενν. τον 20ό) διὰ τὸν ὀσημέραι αὐξάνόμενον πλοῦτον τῶν παπυρολογικῶν μνημείων μέλλει νὰ ὀνομασθῆ “παπυρολογικὸς” αἰὼν. Ἄν δὲ ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἐπιστῆμη διεκρίθη κατὰ τὸν ἐπιγραφικὸν αἰῶνα διὰ χορείας ὅλης ὀρητρῶν ἐπιγραφικῶν, ἐν οἷς προεξάρχει ἡ γαλήνιος μορφή του Στεφάνου Κουμανοῦδη, θὰ εἶναι κακὸν ἀδικαιολόγητον νὰ λείψῃ διὰ παντελοῦς ἀφανείας ἀπὸ τὸν παπυρολογικὸν αἰῶνα”.¹

Οἱ ξένοι παπυρολόγοι δεν μιλάνε πια για την αξία της παπυρολογίας, γιατί το θέμα είναι γι’ αυτούς λυμένο. Στο 20ό Διεθνές Συνέδριο παπυρολογίας, στην Κοπεγχάγη, ο Jean Bingen εἶπε στην τελευταία Γενική Συνέλευση: “Εμεῖς γνωρίζουμε την αξία και τη σημασία της παπυρολογίας· πρέπει να το δώσουμε να το καταλάβουν και οι ἄλλοι”.

Ὅστοςὸ θεωρῶ σκόπιμο να παραθέσω ἐδῶ μερικές σκέψεις, ὅπως τις ἐξέφρασε ὁ Ἄγγλος παπυρολόγος Harold Idris Bell (1879-1967) μιλώντας το 1946 μπροστὰ σε πανεπιστημιακὸ ἀκροατήριο.²

“Ἡ Παπυρολογία εἶναι βασικά, ὅπως ὁ Wilcken θα την ὀνόμαζε Hilfsdiziplin, κλάδος τῶν κλασικῶν σπουδῶν και εἰδικὰ της ἀρχαίας ιστορίας, και ἔχει πράγματι το δικὸ της ἰδιαίτερο πεδίο ἐρευνας και χρησιμοποιεῖ τη δική της ἰδιαίτερη τεχνική, με την ὀποία, αν και βασίζεται σε ἄλλους κλάδους μελέτης, προσφέρει στο σύνολο τῶν γνώσεων συμβολή που μόνο αὐτὴ μπορεῖ να παράσχει. Χρησιμοποιεῖ τις ἐπιγραφές ἐκδεδομένες και ἐρμηνευμένες ἀπὸ τον ἐπιγραφικὸ, τους δημοτικὸς, κοπτικὸς ἢ ἀραβικὸς παπύρους μεταφρασμένους ἀπὸ τον Αἰγυπτιολόγο ἢ Ἀραβολόγο. Ὁ νομισματολόγος μπορεῖ να προσφέρει ἀξιόλογη ἐπικουρία στην ἐρμηνεία της μαρτυρίας τῶν παπύρων για τα τρέχοντα ὀικονομικά προβλήματα, ὁ ἀρχαιολόγος παρουσιάζει γυμνά τα υλικά κατάλοιπα της κοινῶν, ὀπου γράφτηκαν ὀι πάπυροι, ὀ φιλόλογος και ὀ γλωσσολόγος βοηθοῦν με τις γλωσσικές τους μελέτες. Μα ἀκόμη ἡ συνεργασία με τον νομικὸ εἶναι ἀπαραίτητη, για να ἐρμηνευτοῦν σωστά τα πολλὰ νομικά ἐγγραφα. Ἀπὸ το ἄλλο μέρος ἡ παπυρολογία προσφέρει σ’ ὀλους αὐτοὺς τους κλάδους της γνώσης υλικὸ μέγιστης ἀξίας. Ἐα ἦταν ἀπερίσκεπτος και ἀξιόμειπτος ὀ ιστορικὸς που θ’ ἀγνοοῦσε τη μαρτυρία τῶν παπύρων. Ὁ σύγχρονος παλαιογράφος χάρη στους παπύρους μπορεῖ περισσότερο ἀπ’ ὀτι μποροῦσαν ὀι προκάτοχοι του να μεταφέρει πίσω τη μελέτη της ἐλληνικής γραφῆς αἰῶνες πρὶν ἀπὸ την ἀρχή του ἑνάτου αἰῶνα. Ὁ γλωσσολόγος βρῖσκει στα ἐγγραφα τῶν ἀμῶρφῶτων γραφῶν ἀξιόλογη μαρτυρία για την ἐξέλιξη της ἐλληνικής γλώσσας. Για τον κλασικὸ φιλόλογο τα ὑπάρχοντα ἀποθέματα της ἀρχαίας ἐλληνικής λογοτεχνίας ἔχουν αἰσθητὰ διευρυνθεῖ και ὀχι λίγα φιλολογικά προβλήματα ἔχουν διαφωτιστεῖ ἀπὸ τις ἀνακαλύψεις στην Αἰγυπτο. Ἡ μελέτη του ἀρχαίου δικαίου ἔχει ὀφεληθεῖ σε βαθμὸ που κινδυνεύει να θεωρηθεῖ μεγαλοποιημένος, χάρη στα νομικά ἐγγραφα που διασώθηκαν στους παπύρους. Και τελικά, αν ὀ παπυρολόγος στρέφεται συχνὰ να ζητήσει βοήθεια ἀπὸ τις αἰγυπτιακές ἢ ἀραβικές σπουδές, ὀι μελετητές τῶν κλάδων τούτων εἶναι σταθερὰ ὑποχρεωμένοι σ’ αὐτόν για το υλικὸ που τους ἐξασφαλίζει. Στην παπυρολογία βρῖσκουμε, ὀπως σε τόσους πολλοὺς κλάδους σπουδῶν, τη χαρὰ και ἐμπνευση της κοινῆς ἐργασίας προς ευρύτερο σκοπὸ. Και ἡ ἐργασία τούτη ἔχει, και πάντοτε εἶχε, διεθνή χαρακτήρα. Τέλος, ἡ παπυρολογία εἶναι, παράδοξα, ἐλεύθερη ἀπὸ την πικρὴ ἐχθρότητα

¹ Βλ. *Ἑλληνικά* 11 (1940), 336-337. Βλ. περισσότερα που διαπραγματεύομαι για τις παπυρολογικές σπουδές στην Ἑλλάδα στην ἀνακοίνωσή μου *Papyrological Studies in Greece* δημοσιευμένη στα “Πρακτικά” του 16ου Διεθνούς Παπυρολογικῶν Συνεδρίου της Νέας Ὀρῶκης, σελ. 691-698.

² H.I. Bell, *Egypt: From Alexander the Great to the Arab Conquest*, Oxford 1948, σελ. 26-27.

και τον προσωπικό ή εθνικό ανταγωνισμό, που έχει, σε άλλες περιπτώσεις, ταλαιπωρήσει σπουδαστές και μελετητές”.

Παρά ταύτα δεν έχουμε ακόμη καταλάβει – ίσως αρχίζουμε τώρα να το καταλαβαίνουμε – πως δεν μπορεί να επιζηήσει η Κλασική Φιλολογία, αν αγνοηθούν οι πάπυροι. Τα γραπτά τούτα μνημεία αποτελούν απαραίτητο εξάρτημα των βυζαντινών χειρογράφων για τη διευθέτηση του κειμένου των αρχαίων συγγραφέων, γιατί είναι απαλλαγμένα από τη σύγχυση της κριτικής και ερμηνείας που αμαυρώνει συχνά το αρχαίο κείμενο. Ακόμη, πλουτίζουν συνεχώς τα αποθέματα της αρχαίας ελληνικής Γραμματείας σε ρυθμό πιο γρήγορο απ’ ό τι απαιτεί η έκδοσή τους.¹ Μας δίνουν απίθανες δυνατότητες για έρευνα και συγγραφή διατριβών. Ανοίγουν καινούριους δρόμους αναφορικά με την κριτική των κειμένων, καταξιώνουν τη μάθηση και την έρευνα με ουσιαστικά και αξιολογικά αποτελέσματα: αντιλαμβανόμαστε ότι τα αρχαία κείμενα επιδέχονται ακόμη βελτιώσεις.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΑΠΥΡΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Baikie A.S., *Egyptian Papyri and Papyrus-Hunting*, London 1925.
 Bell H.I., *Egypt: From Alexander the Great to the Arab Conquest*, Oxford 1948.
 Γαρδίκια Γ., “Επιγραφαί και πάπυροι”, *Αθηνά* 27 (1915), 65-118.
 Dawson W.R. – Uphill E.P., *Who Was Who in Egyptology*, London 1972.
 Grenfell B.P., “The Present Position of Papyrology”, *Bull. J. Ryl. Libr.* 6 (1921), 1-21.
 Hunt A.S., “Papyri and Papyrology”, *JEA* 1 (1914), 81-92.
 Του ιδίου, “Twenty-Five Years of Papyrology”, *JEA* 7 (1922), 121-128.
 Kenyon F.G., “Fifty Years of Papyrology”, *Act. V Congr. Intern. Pap.* (Bruxelles 1938), 1-11.
 Preisendanz K., *Papyrusfunde und Papyrusforschung*, Leipzig 1933.
 Rees B.R., *The Use of Greek*. An Inaugural Lecture, Cardiff 1960.
 Roberts C.H., “The Greek Papyri”, *The Legacy of Egypt*, Oxford 1971², σελ. 355-389.
 Schubart W., *Ein Jahrtausend am Nil*, Berlin 1912.
 Του ιδίου, *Einführung in die Papyrskunde*, Berlin 1918.

Ευκαιριακές ανακαλύψεις. Η ιστορία της παπυρολογίας αρχίζει με τις αρχαιολογικές ανασκαφές στο Ηράκλειο (παλαιό Herculaneum και σημερινό Ercolano) στη νότια Ιταλία.² Ήταν η μοίρα του τόπου αυτού, κοντά στην Πομπηία, να ταφεί κάτω από τη λάβα του γειτονικού ηφαιστείου, του Βεζουβίου, το 79 μ.Χ.³ Το 1752,

¹ “Ένας φιλολογικός πάπυρος εκδίδεται κάθε δέκα μέρες”: P.Parsons, “Summing Up”, *Proc. XX Intern. Congr. Pap.*, Copenhagen 1994, 123. Οι πρωτοπόροι της παπυρολογίας Grenfell και Hunt ανέσκαπταν για 6 χρόνια την πόλη Οξύρυγχο και συνέλεξαν 500.000 περίπου παπύρους. Από το 1898 (δημοσίευση του 1ου τόμου των παπύρων της Οξύρυγχου μέχρι το 2011 (δημοσίευση του 76ου τόμου) έχουν εκδοθεί 5.106 πάπυροι. Οι αριθμοί αυτοί δηλώνουν ότι θα χρειαστούν συνολικά έξι γενιές για να ολοκληρωθεί η έκδοση του σύνολου αριθμού των παπύρων της Οξύρυγχου. Βλ. το κατατοπιστικό, ευσύμπτο κι ευχάριστο βιβλίο του P.Parsons, *City of the Sharp-Nose Fish*, μεταφρασμένο στα ελληνικά από τη Χαρίκλεια Τσαλιγοπούλου, Αθήνα (Εκδ. Ενάλιος) 2008.

² Βλ. I.C. McIlwaine, *Herculaneum. A Guide to Printed Sources*. Τόμοι 2, Napoli (Bibliopolis) 1988. Στο δίτομο τούτο έργο (= σελίδες 1029) βρίσκεται η τελευταία ίσως λέξη για το Ηράκλειο και τους παπύρους του. Βλ. επίσης G. Cavallo, *Libri, scrittura, scribi a Ercolano*, Suppl. CE 13/1983 και M. Capasso, *Manuale di papirologia Ercolanese*, Napoli 1991.

³ Αυτόπτης μάρτυρας της έκρηξης του Βεζουβίου υπήρξε ο Πλίνιος, ο οποίος σε δύο επιστολές του

στη διάρκεια των εκεί ανασκαφών, βρέθηκε θαμμένο σε βάθος 20 μέτρα εξοχικό σπίτι (έκτοτε γνωστό ως villa suburbana και τώρα ως villa Ercolanese dei papiri),¹ που ανήκε παλιά στον Καλπούρνιο Πίσωνα (Calpurnius Piso), φίλο του Κικέρωνα. Στη βιβλιοθήκη του σπιτιού υπήρχαν κάπου 800 κομμάτια παπύρινοι κύλινδροι απανθρακωμένοι· περιείχαν έργα του Επικούρου, του Πολυστράτου, του Δημητρίου Φαληρέως, του Χρυσίππου, του Φιλοδήμου και άλλων Επικούρειων φιλοσόφων.² Ο Johann Joachim Winckelmann, ο πατέρας της αρχαιολογίας, πρώτος περιέγραψε το εύρημα τούτο.

Μέρος της συλλογής δημοσιεύτηκε αργότερα από τον Walter Scott (*Fragmenta Herculanensia*, Oxford 1885). Για την ανάγνωση και δημοσίευση των παπύρων του Ηρακλείου ενδιαφέρθηκαν Ιταλοί παπυρολόγοι και ισάξιο ζήλο έδειξε η Αγγλική Αρχαιολογική Εταιρεία. Οι λατινιοί πάπυροι της συλλογής, αν και είναι στο μεγαλύτερο μέρος ακρωτηριασμένοι, αποτελούν τον πυρήνα της λατινικής παπυρολογίας.³

Στη συνέχεια βρέθηκαν ακόμη έργα του Μητροδώρου, Κολώτου, Καρνεΐσκου και Δημητρίου Λάκωνος.⁴

Το γεγονός τούτο της ανεύρεσης παπύρων στην Ιταλία παρέμεινε μοναδικό στην ιστορία των παπύρων, αφού η ανεύρεση παπύρων έξω από την Αίγυπτο (εξαιρουμένων των χωρών της Παλαιστίνης, της Συρίας και της Μεσοποταμίας) ήταν φαινόμενο σπάνιο, γιατί οι κλιματολογικές συνθήκες σε άλλους τόπους είναι αρνητικές για τη διατήρηση παπύρων. Ωστόσο, το 1962 βρέθηκε σε τάφο στο Δερβένι (10 χλμ. βόρεια της Θεσσαλονίκης) παπύρινος κύλινδρος που περιέχει κείμενο της Ορφικής Γραμματείας.⁵ Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες διασώθηκε ο πάπυρος

έχει αποτυπώσει τεκμηρίο θαυμαστό μιας κινηματογραφικής περιγραφής. Βλ. M. Gigante, *Le lettere di Plinio il Giovane sull'eruzione Nesuviana dell' anno 79*, Ass. Napoletana per i monum. e il Paesaggio, 1980. Μια νέα λάβα, πολεμική τη φορά τούτη, ξεχύθηκε στην ίδια περιοχή κατακαίγοντάς την με την απόβαση των Αμερικανών τον Οκτώβριο του 1943 στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

¹ Βλ. C. Knight και A. Jorio, "L'ubicazione della villa Ercolanese dei papiri", *Rend. Accad. Arch. Lett. Belle Arti di Napoli* 55 (1980), 51-65 (με 19 πίνακες).

² Βλ. D. Comparetti και G. de Petra, *La villa ercolanese dei Pisoni*, Torino 1883 και M. Grant, *Cities of Nesuvius: Pompeii and Herculaneum*, Penguin Books 1976, όπου βιβλιογραφία εκεί στις σελ. 229-230. Βλ. επίσης M.R. Wojcik, *La villa dei papiri* (Studia Archaeologica, 37), Roma 1984.

³ Αναφορικά με τους παπύρους του Ηρακλείου έχει γίνει τελευταία σημαντική δουλειά χάρη στο Centro Internazionale per lo Studio dei Papiri Ercolanesi, που ιδρύθηκε στη Νεάπολη το 1969 με πρωτοβουλία του Marcello Gigante. Βλ. σχετικά G. Arrighetti, *Dieci anni di papirologia Ercolanese*, Napoli 1981.

⁴ Βλ. M. Capasso, *Trattato etico Epicureo (P.Hercul. 346)*, Napoli 1982.

⁵ Βλ. Σ.Γ. Καφομένου, "Ο Ορφικός πάπυρος της Θεσσαλονίκης", *Αρχ. Δελτίον* 19 (1964), 17-25 (με Αγγλική μετάφραση και φωτογραφικούς πίνακες). Βλ. επίσης W. Burkert, "La genèse des choses et des mots. Le papyrus de Derveni entre Anaxagore et Cratyle", *Ét. Philos.* 1970, 443-455, P. Boyancé, "Remarques sur le papyrus de Derveni", *R.É.* 87 (1974), 91-110, Rusten J.S., "Interim Notes on the Papyrus from Derveni", *H.S.C.P.* 89 (1985), 121-140, S.N. Mouraviev, "The Heraclitean Fragment of the Derveni Papyrus", *ZPE* 61 (1985), 131-132, K. Tsantsanoglou - G.M. Parássoglou, "Heraclitus in the Derveni Papyrus" *Studi e Testi Corp. pap. filos. gr. e lat.* 3 (1988), 125-133, των ιδίων, "Heraclitus", *Corp. pap. filos.* 1** (1992), 221-226. Zmud' L.Ja., "Orficeskij papirus iz Derveni", *Nestnik Drevnei Istorii* (= Περιοδικό Αρχαίας Ιστορίας) 164/2 (1983), 118-139 με περίληψη στα Αγγλικά: *The Orphic*

στο Δερβένι μας θυμίζουν τις ανάλογες στο Ηράκλειο. Στο Δερβένι η διάσωση του παπύρου οφείλεται στη στάχτη που είχε καλύψει τον νεκρό, όταν αυτός ή ό,τι άλλο βρισκόταν κοντά του κάηκαν κατά την ταφή. Είτε χρησιμοποιήθηκε ο πάπυρος για προσάναμια (γνώμη μερικών) είτε ήταν μέρος των κτερισμάτων του νεκρού (γνώμη άλλων) το γεγονός είναι πως στον μισοκαμμένο τούτο παπύρινο κύλινδρο διασώζονται 22 στήλες, που παρέχουν ίσως το παλαιότερο δείγμα της ελληνικής γραφής σε πάπυρο. Ο πάπυρος αυτός χρονολογείται, με βάση αρχαιολογικά και παλαιογραφικά κριτήρια, γύρω στα 350 π.Χ., δηλαδή προηγείται χρονολογικά από τον γνωστό για την αρχαιότητά του πάπυρο του Τιμοθέου.¹ Τέλος, σε αρχαιολογικές ακασκαφές στην πόλη Πέτρα (στη βυζαντινή επαρχία της Αραβίας) αποκαλύφθηκαν τα αρχεία μιας εκκλησίας. Τα κείμενα έχουν απανθρακωθεί μετά την πυρπόληση του κτηρίου.

Οι πάπυροι της Μονής Σινά.² Πρώτη μνεία των Σιναϊτικών παπύρων δηλώθηκε από τον J.R. Harris το 1890.³ Τέσσερα χρόνια μετά η Αγνή Smith Lewis επισκέφτηκε τη Μονή και συνέταξε “Κατάλογο των Συριακών χειρογράφων”, ανάμεσα στα οποία υπήρχαν και παπύρινα σπαράγματα. Πολύ αργότερα ξαναπαρουσιάζεται ενδιαφέρον για τα Σιναϊτικά χειρόγραφα.

Το 1949-50 Αμερικανική αποστολή με επικεφαλής τον Kenneth W. Clark φωτογράφησε τα χειρόγραφα και ανέφερε το γεγονός πως μερικές σταχτώσεις κωδίκων είχαν κατασκευαστεί από παπύρινα φύλλα.⁴ Το 1975, στην πορεία του καθαρισμού της βιβλιοθήκης που είχε καταστραφεί από φωτιά, βρέθηκαν τυχαία σε χώρο της παλιάς βιβλιοθήκης χειρόγραφα αποσπασμένα από κώδικες, περιγραμνά και χάρτινα φύλλα ποικίλου περιεχομένου, όπως επίσης παπύρινα καλύμματα κωδίκων. Η αποκατάσταση των παπύρων επιτεύχθηκε από τον H. Harrauer. Οι πάπυροι έχουν αρχαιολογικό χαρακτήρα και είναι αρκετά μεταγενέστεροι (τέλος βου-αρχές 7ου αιώνα), έχουν όμως μεγάλη σημασία για την πρόωπη ιστορία της Μονής Σινά.

Οι πάπυροι του Σινά προήλθαν από την Αίγυπτο· έτσι εντάσσονται στην κύρια πηγή, όπου ειδικοί τοπικοί κλιματολογικοί λόγοι ευνόησαν τη διατήρηση των παπύρων. Στην Αίγυπτο το υπέδαφος δημιουργούσε κατάσταση ούτε πολύ υγρή ούτε πολύ ξηρή, ώστε να μπορεί ν’ αποφύγει ο πάπυρος την επήρεια της υγρασίας ή ξηρασίας του εδάφους. Η αρχαιολογική σκαπάνη δεν σταμάτησε ούτε στιγμή ν’ ανασκάπτει το πλούσιο σε παπυρικά ευρήματα τούτο έδαφος. Είναι πραγματικό-

Papyrus from Derveni. Έκδοση του Ορφικού παπύρου από ανώνυμο μελετητή (ή μελετητές) έχει πραγματοποιηθεί στο περιοδικό *ZPE* 47 (1982), 1*-12* (αυτοτελής σελιδαρίθμηση στο τέλος). Βλ. σελ. 427-437 του βιβλίου τούτου. Πρόσφατη πλήρης έκδοση πραγματοποιήθηκε από τους Θεσσαλονικείς καθηγητές Θ. Κουρσέμο, Γ. Παράσολου και Κ. Τσαντσάνογλου, *The Derveni Papyrus*, Firenze (Leos S. Olschki) 2006. Βλ. βιβλιοκρισία υπό Β.Γ. Μανδηλαρά, *Τεχμήριον* 7 (2007), 237-240.

¹ Για τη χρονολόγηση του Ορφικού παπύρου έγινε εκτενής συζήτηση μετά τη σχετική ανακοίνωση του Σταυλιανού Καψωμένου στο Ann Arbor κατά το εκεί πραγματοποιούμενο 17ο Διεθνές Συνέδριο Παπυρολογίας. Η όλη συζήτηση δημοσιεύεται στο περιοδικό *BASP* 2 (1964-65), 15-31.

² Βλ. D. Digbassanis (μετάφραση και διευθέτηση υπό B.G. Mandilaras), "The Sinai Papyri", *Proc. XVIII Intern. Congr. Pap.*, I, σελ. 71-90.

³ J.R. Harris, *Biblical Fragments from Mount Sinai*, London (Cambridge Univ. Press) 1890.

⁴ Βλ. J.H. Charlesworth, *The New Discoveries in St. Catherine's Monastery: A Preliminary Report on the Manuscripts*, USA 1981.

τητα πως ανευρίσκονται περισσότεροι πάπυροι από αυτούς που δημοσιεύονται και έτσι είμαστε αισιόδοξοι για το μέλλον της παπυρολογίας.

Μια παλιά ιστορία. Η ιστορία των παπύρων αρχίζει σαν παραμύθι. Μια μέρα του 1778 κάποιοι φελάχοι (χωρικοί) βρήκαν κατά τη διάρκεια της γεωργικής τους ενασχόλησης ένα δεμάτι 50 περίπου παπύρινων κυλίνδρων. Ο Ιταλός έμπορος, στον οποίο προσφέρθηκαν, αγόρασε έναν κύλινδρο για ενθύμιο. Απογοητευμένοι οι φελάχοι έκαψαν τους υπόλοιπους παπύρους, για ν' απολαύσουν, όπως λέγεται, το άρωμα που ανέδιδαν οι πάπυροι καιόμενοι,¹ ή, το πιο πιθανό, να καταστρέψουν τα γραπτά που δεν είχαν σχέση με την Ισλαμική παράδοση. Ο πάπυρος αυτός μέσω του εμπόρου πέρασε στα χέρια του καρδινάλιου Stefano Borgia, εξού πήρε την ονομασία *Charta Borgiana*, και βρίσκεται σήμερα στο Μουσείο του Βατικανού. Δημοσιεύτηκε² από τον Δανό αρχαιολόγο Nicolas Schow με τον τίτλο *Charta papyracea graeca musei Borgiani Nelitris*, Ρώμη 1788, και περιέχει κατάλογο εργατών που απασχολήθηκαν με την κατασκευή αναχωμάτων και διωρύγων το έτος 192/3 μ.Χ. στην Πτολεμαίδα Όριου (Φαγιούμ).

Οι πάπυροι κατά τον Ναπολέοντιο πόλεμο. Η ιστορία των παπύρων εμπλέκεται στον πόλεμο του Ναπολέοντα στην Αίγυπτο. Η εκστρατεία του Γάλλου στρατηλάτη (1798) αποτελεί ορόσημο στην Αιγυπτιολογία, αφού τον στρατό ακολουθούσαν επιστήμονες (αρχαιολόγοι, γεωλόγοι, γεωμέτρεις κτλ.), με σκοπό να μελετήσουν τον τοπο και να καταγράψουν τα μνημεία που έβρισκαν με προοπτική μόνιμης εγκατάστασης στην Αίγυπτο. Τα αποτελέσματα της έρευνάς τους δημοσιεύτηκαν σε μια σειρά από εντυπωσιακούς τόμους με τον τίτλο *Description de l'Égypte* 1809-1817 από τον εκδότη E.F. Jomard, όπου περιέχεται τέχνη, αρχιτεκτονική και κοινωνική ιστορία της αρχαίας Αιγύπτου.

Οι Γάλλοι βρήκαν και τη στήλη της Ροζέττας, το 1799, της οποίας το κείμενο είναι γραμμένο στην αιγυπτιακή (ιερογλυφική και δημοτική) και ελληνική (βλ. εικ. 1).³ Ο Ναπολέων στη συνέχεια, μετά τη μάχη των Πυραμίδων, αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Αίγυπτο (1801) (η Αίγυπτος ήταν πάντα ευνοϊκή προς τους Άγγλους στους μεγάλους πολέμους), αλλά η ομάδα των επιστημόνων παρέμεινε εκεί. Αφού οι Γάλλοι έχασαν τον πόλεμο, έχασαν και τη στήλη της Ροζέττας, η οποία ως τρόπαιο νίκης, μεταφέρθηκε στο Λονδίνο (Βρετανικό Μουσείο) και όχι στο Παρίσι, το οποίο όμως είχε εν τω μεταξύ καταφέρει να μεταφέρει ολόκληρους οβελίσκους.

¹ Την ιστορία-παραμύθι θέλησαν να επιβεβαιώσουν οι Άγγλοι παπυρολόγοι G. Milligan και E.J. Goodspeed καίγοντας μερικά άχρηστα κομμάτια πάπυρο. Ωστόσο δεν φάνηκαν ικανοποιημένοι από την "αρωματική άποψη της ιστορίας". Να σημειωθεί όμως πως η μυρωδιά που αναδίνεται από καιόμενο αντικείμενο είναι διαφορετική ανάλογα με το περιβάλλον.

² Αναδημοσιεύτηκε στο *SB* i 5124. Το περιεχόμενο βέβαια δεν είναι σπουδαίο, ο πάπυρος όμως αυτός δημιούργησε μεγάλες προσδοκίες, όπως συμβαίνει συνήθως με κάθε πρωτοποριακή ανακάλυψη. Και φαίνεται πως στην προκειμένη περίπτωση οι προσδοκίες επαληθεύτηκαν. Βλ. σχετικά S. Donadoni, "La Charta Borgiana", *Par.Pass.* 38 (1983), 5-10 και M. Capasso, "La nascita della papirologia: la 'Charta Borgiana'", *Ann.Nap.* 29 (1986-1987), 151-168

³ Βλ. *The Rosetta Stone*, έκδοση του Βρετανικού Μουσείου, 1913, επανέκδοση 1961. Το κείμενο επιμελήθηκε ο E.A. Wallis Budge, 1922 (1950). Βλ. επίσης του ίδιου μελετητή το βιβλίο *Egyptian Language*, London 1910 (Chicago 1966), σελ. 13 κ.εξ.

Μετά από 30 περίπου χρόνια, όταν ο πόλεμος είχε πια ξεχαστεί, ο Άγγλος Thomas Young από το ένα μέρος και ο Γάλλος Jean François Champollion από το άλλο, σε μια Αγγλογαλλική συμμαχία ένωσαν της επιστήμης τους τα δεδομένα, όχι για να συνδέσουν τις χώρες τους με υπόγεια σύραγγα στη Μάγνη, αλλά για να διαβάσουν ένα τρίγλωσσο κείμενο σε στήλη, γραμμένο δηλαδή στην ιερογλυφική, τη δημοτική και την ελληνική γραφή. Έδωσαν έτσι το κλειδί για την ανάγνωση της αιγυπτιακής γραφής, και συνάμα το σήμα εκκίνησης της ιστορίας της αρχαίας Αιγύπτου.

“Πρωτοϊστορία” των παπύρων. Τα ευρήματα τούτα ανήκουν, θα λέγαμε, στην “πρωτοϊστορική” περίοδο της παπυρολογίας, που χαρακτηρίζεται από μεμονωμένες περιπτώσεις ευρημάτων και ευκαιριακές εκδόσεις, συχνά ασυστηματοποίητες.

Στην αρχή του 19ου αιώνα ένας πάπυρος που δημοσιεύτηκε στη Φλωρεντία και μια εργασία του Βοικχίου (A.Boeckh) το 1821 (*Abh. Ak. Berlin*, 1821, 1-36 = *UPZ* 181) σε φιλολογικό πάπυρο (ανακοίνωση στην Ακαδημία του Βερολίνου) αποτελούν τα πρώτα δείγματα παπυρολογικών εργασιών.

Το 1823 ο Thomas Young (γνωστός μας ήδη από την αποκρυπτογράφιση της στήλης της Ροζέττας) δημοσίευσε μικρό αριθμό παπυρικών κειμένων (ελληνικών και αιγυπτιακών), και στα ίδια περίπου χρόνια οι πρώτοι πάπυροι, γνωστοί έκτοτε ως *πάπυροι του Σεραπείου*, μεταφέρθηκαν στην Ευρώπη.

Το μεγαλύτερο μέρος της συλλογής τούτης, αγορασμένο από τον Henry Salt, κατέληξε στο Βρετανικό Μουσείο και δημοσιεύτηκε το 1839 από τον Forshall.

Παράλληλα βρίσκουμε έναν αξιόλογο πάπυρο που περιέχει το Ω της Ιλιάδας, αγορασμένο το 1821 από τον William J. Bankes (= *P.Lit. Lond.* 28), άλλο πάπυρο που περιέχει 6 λόγους, άγνωστους μέχρι τότε, του Υπερείδη (= *P.Lit. Lond.* 132), άλλο πάπυρο, με ένα πολύ ενδιαφέρον “παρθένιο” του Αλκμάννα (= *P.Louvre Inv.* 3320) και τέλος μερικούς παπύρους μαγικού περιεχομένου.

Ακόμη, δημοσιεύτηκαν οι πάπυροι του Τορίνου από τον A. Peyron σε δύο τόμους (1826-1827), της Βιέννης από τον Petrettini (1826), του Βερολίνου από τον J.C. Droysen (1829), του Βατικανού από τον A. Mai (1831-1832), του Λέιντεν από τον C. Leemans (1842-1843), του Παρισιού από τον Brunet de Presle (1865).

Η εικόνα που δημιούργησαν οι πάπυροι τούτοι, οι οποίοι αριθμητικά δεν ξεπερνούσαν τους 200, προσέδρασε εύκολα το ενδιαφέρον ορισμένων κύκλων και συνετέλεσε ώστε να τεθούν τα θεμέλια της παπυρολογίας.

ΚΑΙΝΟΥΡΙΑ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑΣ

Καινούρια εποχή για την παπυρολογία αρχίζει το 1870. Ήταν τα χρόνια της ανάπτυξης της γεωργίας στην Αίγυπτο με την προτροπή και τα σχέδια του Αιγύπτιου βασιλιά Ισαμήλ. Όταν οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις αυξήθηκαν, η αναζήτηση εύφορου χώματος και λιπάσματος (σεβάχ) ήταν επιτακτική. Οι φελάχοι αναγκάζονταν τότε να καταφεύγουν στους παλιούς σκουπιδότοπους και να μεταφέρουν από εκεί στους αγρούς τα χώματα που η εμπειρία τους είχε δείξει πως βελτίωναν την απόδοση στις καλλιέργειες. Στη συνέχεια αποδείχτηκε πως οι τόποι τούτοι ήταν αρχαίες τοποθεσίες, που δέχονταν τα απορρίμματα, και με την ανασκαφή τους, οι πάπυροι άρχισαν να εμφανίζονται σωρηδόν. Στην πορεία των εργασιών πολλοί πάπυροι, ήταν αναπόφευκτο, καταστράφηκαν κάτω από τα μάτια των χωρικών, οι οποίοι δεν ήταν σε θέση να καταλάβουν πως είχαν μπροστά τους ανεκτίμητους θησαυρούς. Όταν οι φελάχοι έμαθαν την εμπορική αξία των παπύρων, τα πράγματα χειροτέρεψαν ακόμη, γιατί μέσα στο ψαχούλεμα τούτο για παπύρους κατέστρεφαν τάφους, μούμιες, σαρκοφάγους κτλ., που στην πρώτη ματιά φαίνονταν άχρηστα ευρήματα.

Παράλληλα βέβαια είχαν αρχίσει οι ανασκαφές από ειδικούς, και συγκεκριμένα τότε, στη δεκαετία 1815-1825, έχουμε τα πρώτα αποτελέσματα σε ευρήματα παπύρων από τη Μέμφη και τις Θήβες. Στους πρώτους που κατάλαβαν την αξία των παπύρων για τις αρχαιολογικές επιστήμες συγκαταλέγεται ο Josef Karabček, καθηγητής στη Βιέννη και διευθυντής της εκεί Αυτοκρατορικής βιβλιοθήκης. Με τη συνεργασία του Theodor Graf πέτυχε τη μεταφορά πολλών παπύρινων κυλίνδρων ή βιβλίων και μικρών κομματιών, που θ' αποτελέσουν κατόπιν τη βάση για τη συλλογή του αρχιδούκα Rainer.

Το 1887 προσδιορίστηκε μια τοποθεσία στο Dimai (στην αρχαία Σοκνοπαίου Νήσο), στα βόρεια της περιοχής του Φαγιούμ, πλούσια σε παπυρικά ευρήματα. Από εκεί προήλθαν πολλοί χριστιανικοί και εβραϊκοί πάπυροι (είναι οι πάπυροι *Chester Beatty*), ένας μεγάλος κύλινδρος του Υπερείδη (*P. Louvre Inv. 9331*), ο κύλινδρος της *Άθηναίων Πολιτείας* του Αριστοτέλη (*P.Lit.Lond. 108*) και ο κύλινδρος του Ηρώνδα (*P.Lit.Lond. 96*).

Η ανεύρεση των κειμένων τούτων άλλαξε αμέσως τους στόχους της κλασικής φιλολογίας κι έδωσε υλικό για έρευνα και μελέτη, που δεν έχει ακόμη και σήμερα εξαντληθεί. Τα φιλολογικά περιοδικά γέμισαν από εργασίες σχετικές, οι μεγάλοι κλασικοί φιλόλογοι (Blass, Wilamowitz, Pearson, Kaibel, Herwerden, Jackson, Herzog και πολλοί άλλοι) άφησαν τα βυζαντινά χειρόγραφα και στράφηκαν στους παπύρους,¹ τους οποίους κάπως βιαστικά, αλλά με αφάνταστο κουράγιο πρόσφερε σε πρώτες εκδόσεις ο χαλκέντερος ερευνητής Frederic Kenyon στον φιλολογικό κόσμο. Θα γράψει ο ίδιος:

“Στις 30 Ιανουαρίου 1890 είδα για πρώτη φορά τους παπύρους. Θυμάμαι καλά τη ματιά που τους έριξα καθώς ήταν απλωμένοι κάτω από τζάμι σ' ένα μακρό τραπέζι. Η γραφή ήταν στο μεγαλύτερο μέρος ασυνήθιστη ολότελα. Ένας μικρός κύλινδρος που

¹ Δεν κράτησαν όμως όλοι οι κλασικοί φιλόλογοι θετική στάση προς τους παπύρους. Μεγάλη απαξίωση εξέφρασε προς τους τότε (1841) ανακαλυπτόμενους παπύρους. “Αν πρόκειται”, έλεγε, “ν' ασχοληθώ με τους παπύρους, *αυτόια τεθναίην*”. Στην πραγματικότητα, αν είχε ασχοληθεί με τους παπύρους, δεν θα είχε “πεθάνει”, διότι θα είχε αναγκασθεί ν' αναθεωρήσει τη γνώμη του για την τύχη των αρχαίων κειμένων στη βυζαντινή περίοδο.

περιείχε ποίηση διαβαζόταν εύκολα και πράγματι εύκολα προχωρούσε το διάβασμα· αλλά το θέμα ήταν ξένο και συχνά δύσκολο, γι' αυτό αφέθηκε για έρευνα αργότερα. Δυο μεγαλύτεροι κύλινδροι ήταν γραμμένοι σε μικρή και κάποτε δύσκολη γραφή· αλλά ήταν δυνατό να ξεχωρίσει κάποιος πως ο ένας είχε ιστορικό κείμενο και ο άλλος ιατρικό. Ένας τρίτος κύλινδρος σε όχι ανόμοια γραφή ήταν ρητορικός· αυτός ο τελευταίος αναγνωρίστηκε αμέσως πως περιείχε τον *Περὶ εἰρήνης* λόγο του Ισοκράτη, και την επόμενη μέρα αναγνωρίστηκε μια επιστολή του Δημοσθένη. Η άλλη ανακάλυψη, μετά από κανονική εργασία μεταγραφής του παπυρικού κειμένου που κράτησε μερικές μέρες, ήταν ο *Κατὰ Φιλιππίδου* λόγος του Υπερείδη. Στη συνέχεια πήρα στα χέρια το ιστορικό κείμενο. Θυμάμαι πως η δουλειά προχωρούσε αργά στην αρχή, καθώς η πρώτη στήλη ήταν αρκετά κατεστραμμένη, αλλά οι υποψίες μου για την ταυτότητα του κειμένου άρχισαν να μεγαλώνουν. Είχα ακούσει στην Οξφόρδη ένα μάθημα του Macan για τα αποσπάσματα της *Ἀθηναίων Πολιτείας* του Αριστοτέλη, που βρισκόνταν στο Βερολίνο. Ζήτησα την έκδοση του Rose των αποσπασμάτων του Αριστοτέλη και την εξέτασα, και στις 26 Φεβρουαρίου βρήκα πως ο πάπυρος περιείχε τον χαμένο Αριστοτέλη. Έντεκα μήνες αργότερα (19 Ιαν. 1891) ερχόταν στον κόσμο η πρώτη έκδοση – καθόλου ικανοποιητική, με τη βιασύνη και την απειρία, αλλά τουλάχιστον έδινε αρκετό υλικό στους άλλους φιλόλογους, για να εργαστούν. Ο Ηρώνδας και ο Υπερείδης, περιγραφές για τον Δημοσθένη και τον Ισοκράτη και άλλα κείμενα ακολούθησαν τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου”.¹

Ο όρος “παπυρολογία”. Στη δεκαετία του 1890 χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά ο όρος “παπυρολογία”. Έγραφε με απολογητικό τόνο ο Kenyon το 1898 στην κριτική του για τον “Κατάλογο” του Βρετανικού Μουσείου: “papyrology, if we may use such a word...” Έτσι χάρη στις εκδόσεις που πραγματοποιήθηκαν το *annus mirabilis* (= 1891) η *παπυρολογία* αναγνωρίστηκε και επιβλήθηκε ως ειδικός κλάδος των κλασικών σπουδών.

Η παπυρολογία στέριωσε κυρίως σε δυο χώρες: στην Αγγλία καταρχήν χάρη στην πολυετή εκστρατεία των “πατέρων” της παπυρολογίας B.P. Grenfell (1869-1926) και A.S. Hunt (1871-1934), οι οποίοι συνέχισαν με μεγαλύτερη επιτυχία την προσπάθεια που είχε αρχίσει ο Flinders Petrie για ανεύρεση παπύρων σε διάφορες τοποθεσίες στην Αίγυπτο, ιδιαίτερα στην Οξύρυγχο, Τεβτύνη και Χιμπέχ. Η κατοπινή αδιάκοπη έκδοση των παπύρων που ανασκάφτηκαν εκεί από τους ίδιους ερευνητές, όπως επίσης οι αναγνώσεις και οι εκδόσεις του F. Kenyon, ο οποίος καταπιάστηκε με τους παπύρους του Βρετανικού Μουσείου, σηματοδοτούν την επίσημη έναρξη της παπυρολογίας ως αυτοτελούς επιστήμης. Οι εκδόσεις των παπύρων από τους μελετητές αυτούς αποτέλεσαν πρότυπα στην περαιτέρω ανάπτυξη της επιστήμης της παπυρολογίας.

Από το άλλο μέρος η παπυρολογία αναπτύχθηκε στη Γερμανία χάρη στις εκδόσεις των παπύρων και τις παπυρολογικές εργασίες των U. Wilcken (έκανε ανασκαφές στην Ηρακλεόπολη), P. Viereck (ανέσκαψε στο Αβουσίρ), O. Rubensohn (ανέσκαψε στην Ελεφαντίνη), W. Schubart (ανέσκαψε στο Αβουσίρ), L. Mitteis, F. Preisigke κ.ά.

¹ Το κείμενο εδώ είναι σε μετάφραση το πρωτότυπο παραθέτει ο B.R. Rees στην εργασία του *The Use of Greek*, σελ. 10-11 και ο E. Turner στο βιβλίο του *Greek Papyri*, σελ. 23-24.

Ακολούθησε σχεδόν αμέσως η αναγνώριση της παπυρολογίας στην Ιταλία με πρωταγωνιστές τους E. Breccia (ανέσκαψε στην Οξύρυγχο και Τεβτύνη), G. Lumbruso, G. Vitelli, Medea Norsa κ.ά.,¹ ενώ παράλληλα στη Γαλλία αξιόλογοι φιλόλογοι, όπως π.χ. ο P. Jouguet (ανέσκαψε στη Μαγδώλα), ο G. Lefebvre (ανέσκαψε στην Αφροδιτώ), ο E. Revillout κ.ά. ασχολήθηκαν με ζέση με τον νέο κλάδο των αρχαιογνωστικών σπουδών, που υποσχόταν πολλά για το μέλλον των φιλολογικών γενικά σπουδών.

Έτσι η παπυρολογία ξαπλώθηκε σύντομα σ' όλη την Ευρώπη, για να διασχίσει κατόπιν τον Ατλαντικό, όπου βρήκε πρόσφορο έδαφος να καλλιεργηθεί στο φιλολογικό περιβάλλον του Νέου Κόσμου. Σήμερα η παπυρολογία θεραπεύεται σε όλες τις ηπείρους.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΑΠΟΣΤΟΛΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ

Οι πρώτοι παπυρολόγοι ασχολούνταν κυρίως με την Αιγυπτιολογία, και οι πάπυροι αποτελούσαν ευρήματα των ανασκαφών τους. Η επιμελημένη τώρα πια έκδοση των παπύρων μπήκε σε καθορισμένη σειρά εκδόσεων, η οποία μπορούμε να πούμε πως αρχίζει με την έναρξη της δεκαετίας του 1890. Η πρώτη σειρά (*Berliner griechische Urkunden [BGU]*) εμφανίστηκε το 1892. Ένα χρόνο αργότερα τυπώθηκε ο 1ος τόμος του *Catalogue of the Greek Papyri of the British Museum (P. Lond.)*. Το 1895 εκδόθηκε ο 1ος τόμος των παπύρων της Βιέννης, *Corpus Papyrorum Raineri (CPR)*. Τα εκδοτικά τούτα επιτεύγματα, καθώς επίσης τα αξιόλογα παπυρικά ευρήματα των Flinders Petrie και J. Mahaffy έδωσαν αφορμή να οργανωθούν επιστημονικές αποστολές, που είχαν κύριο σκοπό να πραγματοποιήσουν ανασκαφές στην Αίγυπτο για ανεύρεση παπύρων.

Τον χειμώνα του έτους 1895-96 η “Εταιρεία για την εξερεύνηση της Αιγύπτου” (Egypt Exploration Society) διοργάνωσε την πρώτη αποστολή με την επίβλεψη και τις οδηγίες των B.P. Grenfell, A.S. Hunt και D.J. Hogarth, οι οποίοι άρχισαν ν' ανασκάπτουν στη νότια περιοχή του Φαγιούμ, δηλαδή στον αρχαίο Αρσινοΐτη νομό. Τα ευρήματα δημοσιεύτηκαν λίγο αργότερα στη σειρά *Fayûm Towns and their Papyri*, Λονδίνο 1900.

Τον επόμενο χρόνο ο Grenfell και ο Hunt συνέχισαν τις ανασκαφές έξω από το χωριό Bahnasa, την αρχαία Οξύρυγχο, κάπου 180 χλμ. νότια του Καΐρου και δυτικά της όχθης του Νείλου. Ο λόγος που διάλεξαν το μέρος τούτο ήταν το γεγονός πως υπήρχαν εκεί αρκετά υπόλοιπα της ελληνορωμαϊκής περιόδου, και προσδοκούσαν να βρουν κείμενα της χριστιανικής φιλολογίας, γιατί ο τόπος περιβαλλόταν από εκκλησίες και μοναστήρια που χρονολογούνταν στον 5ο αιώνα μ.Χ.

Πράγματι τα αποτελέσματα των ανασκαφών στην Οξύρυγχο ξεπέρασαν κάθε προσδοκία. Η Οξύρυγχος αποδείχτηκε η πιο παραγωγική πόλη της Αιγύπτου ως προς τους φιλολογικούς ιδίως παπύρους. Μέχρι το έτος 2011 εκδόθηκαν 76 μεγάλοςχημοι τόμοι στη σειρά *Oxyrhynchus Papyri (P.Oxy.)*, οι οποίοι περιέχουν 5.106 κείμενα τα ευρήματα από την Οξύρυγχο, καταγραμμένα τώρα πια (περίπου 50.000 κομμάτια στο σύνολό τους) φυλάσσονται σε μεταλλικά κιβώτια που βρίσκονται

¹ Βλ. γενικά την “ανακοίνωση” της O. Montevecchi, “Probleme e prospettivi della papirologia nelle intuizioni di un pioniere: Amedeo Peyron”, *Proc. XX Intern. Congr. Pap.*, Copenhagen 1994, 25-34.